

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.3991>

TARİHSEL SÜREÇTE DEPREMLER VE BAŞA ÇIKMA PRATİKLERİ* EARTHQUAKES AND COPING PRACTICES IN HISTORICAL PROCESS

Mehmet Baki BİLİK**

Öz

Bu araştırma tarihi süreç içerisinde depremlerin toplum tarafından nasıl algılandıklarına yoğunlaşmaktadır. Rasyonel dünya algısının gelişmediği dönemlerde insanlar depremleri doğaüstü güçlerle açıklama eğilimindeyken afetleri yaratıcıdan gelen uyarı, ceza gibi metafizik süreçlerle açıklama eğiliminde olmuşlardır. İlk mitolojik öğelerle açıklanan depremler semavi dinlerle beraber genellikle metafizik bir boyutta algılanmıştır. Tehlikenin algılanma biçimi beraberinde daha mistik baş etme pratiklerini geliştirmiştir. Hem Hristiyan hem de İslam kaynaklarında bunun birçok örneğine rastlanmaktadır. Aydınlanmayla beraber giderek rasyonelleşen dünya algısı beraberinde depremleri ampirik süreçlerle açıklama eğilimi oluşturdu. Özellikle 1755 Lizbon Depremi'nde yaşananlar depremleri daha rasyonel biçimde algılama tartışmalarını körüklemiştir. Depremlerin ampirik düzeyde algılanma süreci beraberinde teknokratik önlemleri geliştirmiştir. Bu bağlamda sismik aktiviteleri ölçmek üzere dünyanın dört bir yanına ölçerler yerleştirilmiş, fiziksel yapıyı güçlendirecek mühendislik hizmetleri ile deprem zararları azaltılmaya çalışılmıştır. Fakat bu önlemlerin tek başına yeterli olmadığı, kayıp ve zararlara yol açan faktörlerin sosyal ve ekonomik süreçlerle oluştuğuna dair tartışmalar, beraberinde zarar görebilirlik yaklaşımını geliştirmiştir. Özellikle sosyal bilimcilerin de tartışmaya dahil olmasıyla savunma hattı doğadan, toplumsal alana çekilmiştir. Günümüzde zarar görebilirlik tartışmaları özellikle sosyal ve ekonomik açıdan kırılgan olan varlık ve gruplara dikkat çekmektedir. Bu araştırma genel olarak deprem algısındaki bu düşünsel dönüşüm süreçlerinin izlerini takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Afet, Zarar Görebilirlik, Zarar Azaltma.

Abstract

This research focuses on how earthquakes are perceived by the society during the historical process. In times when the perception of rational world did not develop, people tend to explain earthquakes with supernatural powers, while they tend to explain disasters through metaphysical processes such as warning and punishment from the deity. The earthquakes, which were first explained by mythological elements, were generally perceived in a metaphysical dimension together with the celestial religions. The way in which the danger is perceived has developed more mystical coping practices. With the enlightenment, the increasingly rationalized perception of the world created a tendency to explain earthquakes with empirical processes. Particularly, the events of the 1755 Lisbon Earthquake have fueled the debate about perceiving earthquakes more rationally. In this context, scales were placed all over the world to measure seismic activities, and earthquake services were tried to be reduced with engineering services to strengthen the physical structure. However, debates that these measures only are not sufficient and that the factors causing losses and damages are formed by social and economic processes have developed the vulnerability approach. Especially with the participation of social scientists in the debate, the line of defense was drawn from nature to the social field. Today, vulnerabilities discussions draw attention especially to socially and economically fragile structure and groups. This research has generally followed the traces of these intellectual transformation processes in earthquake perception.

Keywords: Earthquake, Disaster, Vulnerability, Mitigation.

* Bu makale "Kent ve Afet: Depremler Açısından Van Kent Merkezinin Zarar Görebilirliği" adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Zihin dünyalarını besleyen kaynaklar beraberinde insan eylemlerine de biçimlendirir. Toplumların doğayı ve doğadan kaynaklanan tehlikeleri algılama, anlamlandırma biçimleri, tehditlere karşı hazırlanma, başatma, direnme pratiklerini de etkileye gelmiştir. İnsanoğlu tarih boyunca yeryüzünde kendisine sunulan kaynakları kullanırken öbür taraftan yaşamını, birikimlerini tehdit eden başta depremler olmak üzere tehlikeli doğa olaylardan sakınmanın yollarını arayıp durmuştur. Özellikle kısa bir süre zarfında meydana gelen depremlerin katastrofik sonuçları insanları, bu felaketin nedeni ve başatma pratikleriyle ilgili sorgulamalara sevk etmiştir. Özellikle dinlerin yoğun etkisindeki toplumlar bu tehditleri doğüstü güçlerle açıklayıp, günahların, ahlaki yozlaşmanın bir karşılığı olarak kendisine verilmiş bir ceza gibi algılamışlardır ve dua, adak, ibadet mistik süreçlerle bu tehlikelerden kurtulma pratikleri geliştirmiştir. Fakat dünya algısı rasyonelleştikçe bu olanlar ampirik süreçlerle açıklanıp, önlem almak için maddi koşullarını işe koşturmuştur. Bu araştırma geçmişten günümüze özellikle toplumların depremleri nasıl algıladıklarını ve buna mukabil ne tür baş etme pratikleri geliştirdiklerine bakmaktadır. Özellikle İslam ve Hristiyan metinlerinde depremlerin izlerini süren araştırma, tarihi süreç içerisindeki değişimlerin izlerini sürmektedir.

1. Modern öncesi Dönemler: Ceza ve Uyarı Olarak Depremler

Modern öncesi dönemlerde insanlar, başta depremler olmak üzere doğadan kaynaklanan tehlike ve tehditleri sihir, büyü ve dinsel inançların bileşiminden oluşan inanç sistemlerine başvurarak açıklamış (Yıldırım, 2008: 76); dua ve ibadetlerle bu tehditleri bertaraf edeceklerini düşünmüşlerdir. Beşeri düzlemde algılanan bir tehlide karşı beşeri önlemler uygun bulurken; doğüstü süreçlerle açıklanan tehditlere karşı daha metafizik savunma pratikleri gelişmişlerdir. Bu dönemleri Strauss (1993)'dan hareketle mantık-öncesi olarak niteleyen Kasapoğlu, kötülük ve iyilik yapıcı ve her türlü kişisel özelliklerden uzak, farklılaşmış bir doğüstü güç olarak *mana* kavramına atıfta bulunur. Depremler gibi doğal tehlikeler, *mana* olarak kavramlaştırılan bu güç tarafından insanları cezalandırmak üzere meydana getirildiğine inanılır (Kasapoğlu, 2001, 6). Depremleri açıklamak ve başatmak için başvuru olan *mana* her medeniyette farklı bir karaktere ve söylenceye dönüşmüştür.

İki büyük semavi din olan hem Hristiyan hem de İslam toplumlarında afetler genellikle günahların bedeli olarak Yaraticının insanlara gönderdiği bir uyarı şeklinde yorumlanmıştır. Urfa'da yaşayan tarihçi Urfalı Mateos, 1053 yılında Antakya'da meydana gelen depremin şehirdeki Süryanilere zulmeden Ya'kubiler'e verilmiş bir ceza olduğunu söyler (Arslantaş, 2003: 161). Bizans kaynaklarında da depremler benzer bir anlam dünyasıyla izah edilir. Örneğin 1063 yılında İstanbul'da meydana gelen depremin ardından Filozof Psellos bu yaşananları Tanrı'nın öfkesi olarak açıklar. Düşünürce göre insan günahlar işlediği zaman, karışıklık doğaya egemen olmaktadır. Depremler onları doğru yolda tutmak için Tanrı'nın bir uyarısıdır. Baş edilemez, ürkütücü bu "doğüstü" tehlide karşılık, tekrarlanmaması için kutsal pratikler geliştirilir. Yaraticıya yakarılır, ayinlerde depremlere yer verilir ve ilahilere dönüştürülür (Vercleyen, 1997, 315). Benzer açıklamaları 1755 Lizbon Depremi'nde de görmekteyiz. Her ne kadar Lizbon Depremi'yle birlikte ampirik açıklamaların ilk nüveleri ortaya çıkmış olsa da "engizisyonun kutsal kenti" olarak anılan Lizbon'da deprem nedeniyle 32 kilisenin harabeye dönmesi başta din adamları olmak üzere, toplumun bir kesimi tarafından ahlaki yozlaşmanın bedeli şeklinde yorumlanmış ve Tanrı'nın bir gazabı olarak okumuştur. Yine İngiltere'deki kimi din adamları bu felaketleri "Katoliklerin insanlığa karşı işledikleri cinayetlerin karşılığı" olarak yorumlamışlardır (Köse&Küçükcan, 2006, 48-49).

İslam dünyasında da benzer açıklamalara sıkça rastlanır. Özellikle kaza kader inancı etrafında tartışılan depremler, metafizik süreçlerle açıklanmıştır. 1576 yılında Mısır'da meydana gelen depremlerle ilgili yazılmış bir risaleden¹ depremin nedeni olarak ahlaki yozlaşma, kötülüğün yayılması ve günahların artması olarak gösterilir. Risalenin müellifi deprem-kader ilişkisiyle ilgili olarak, deprem sırasında kaçmanın kadere karşı gelmek olduğunu, depremi peygamberin sabrı gibi metanetle karşılayıp, kaçmaksızın kadere razı olmak gerektiğini savunur (Arslantaş, 2008, 32-33). Fakat tersi şekilde bireysel tedbirlere atıfta bulunan fetvalara da rastlamak mümkün:

Kişi evde bulunduğu vakitte zelzele olsa, bu insanın dışarı çıkarak kaçması -bazılarının dediği gibi- mekruh değildir. Aksine şu hadisten dolayı müstehaptır. Rivayete göre Hz. Peygamber yıkılmak üzere olan bir hedefin (ok atılan yer) yanından geçerken yürüyüşünü hızlandırdı. Sahabeler dediler ki, 'Allah'ın kazasından mı kaçyorsun? O da: Allah'ın kazasından kaçmam yine onun kazasıyladır' buyurdular. (Köse&Küçükcan, 2006, 59).

Döneme ve coğrafyaya göre görüşler değişse de baskın görüş depremlerin cezalandırıcı mesajlar olduğu yönündedir. Örneğin Emevi kaynaklarında ulema ve yöneticiler depremi ahlaki yozlaşmanın,

¹ Ebü'l Hasen Nureddin İbnü'l-cezzar'a ait Tahsinü'l menazil min Hevli'z-Zelazil adlı risaledir.

günahların bir karşılığı olarak görürler. Dönemin yöneticilerinden Ömer b. Abdülaziz Şam'da meydana gelen bir depremin ardından gönderdiği mektupta depremi Allah'ın kullarına bir ihtar olduğu ve toplumun bol bol tövbe ve istiğfar, dua etmesini tavsiye eder. Yine muhtemelen Emeviler döneminde meydana gelen bir başka depremden sonra dönemin uleması depremlerle baş etme pratiği olarak ibadet etmeyi tavsiye eder:

Hiz. Hüseyin'in oğlu Ali (Zeynelabidin) güneş tutulması namazı gibi bir namaz kılınarak ardından dua edilmesini tavsiye eder... Ayrıca halka çoğalması durumunda, depremlerin ardı kesilinceye kadar Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutulmasını, işlenen günahlar için tevbe edilmesini ve diğer Müslümanlara da bu şekilde tavsiye olunmasını, bu sayede depremin son bulacağına umulduğunu söyler. Daha sonraki asırlarda depremlerden sonra bir kısım ulema ve idarecinin halka üç gün oruç tutmaları şeklinde ilanların kökeninin bu tavsiyeler olduğu anlaşılmaktadır (Arslantaş, 2008, 152-153).

Depremlerin çoğalması kimi dönemler kıyametin alameti olarak yorumlanmış kimi dönemlerde ise bizzat kıyamet olarak isimlendirilmiştir. Örneğin 1509 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem "Küçük Kıyamet" olarak tarihe geçer (Sezer, 1996, 170). Depremin nasıl olduğuna dair açıklamalara bakıldığında ise çoğunlukla doğüstü süreçlerle yapılmış izahlar görülür. Açıklamaları kendisinden sonraki dönemleri de etkilemiş olan İmam es-Suyuti (1445-1505), depremleri bir dizi rivayete dayandırarak şöyle açıklar:

Allah 'Kaf' denilen, yeryüzünü ve dünyanın üzerinde bulunduğu kayaya kadar yerin damarlarını kuşatan bir dağ yaratmıştır. Allah bir kasabaya zelzele vermek dilediğinde bu dağa emreder ve o kasabanın damarını hareketlendirir. Bu hareket sebebiyle zelzele olur. Bu sebeple bir kasabada olan deprem diğer kasabada olmaz. (İmam es-Suyuti, 2011, 151).

Osmanlı kaynaklarında da depremler ahlaki yozlaşmanın sonucu olarak yorumlanır ve yaşananların Allah tarafından verilmiş bir ceza olduğu kabul edilir. 1509'daki İstanbul Depremi'nin ardından dönemin padişahı II. Bayezid Divan'ı toplayarak devlet adamlarını azarlar ve meydana gelen depremi, devlet erkânının kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve halka yaptıkları zulmün neticesi olarak görür (Köse&Küçükcan, 2006, 59).

Toplumların doğa kaynaklı bu tehlikeleri doğüstü süreçlerle açıklamaları dönemin yoğun atmosferini oluşturmuş olsa da gerek İslam toplumunda gerekse de Hristiyanlar arasında bu doğa olayını rasyonel süreçlerle açıklama gayretlerine de rastlanmaktadır. Her iki toplumun ampirik açıklamalarında Antik Yunan filozoflarının derin etkileri görülmektedir.

Depremleri doğadaki nedenlerle açıklamaya çalışan Yunanlı filozoflar, çeşitli doğa süreçlerin depremleri tetiklediklerini iddia etmişlerdir. Thales yeryüzünün okyanus, deniz veya farklı türde bir sıvı ile desteklendiğini ve dünyanın disk şeklinde onun üzerinde yüzdüğünü söyler. Buna dayanak olarak da depremlerle birlikte yeryüzüne fıskıran kaynakları gösterir. Anaxagoras depremleri, aşağı kısımlarındaki hareketli havanın sebep olduğu hareketlenmenin ateş çıkardığını, ateşin gökyüzüne çıkmak için kendisine yol ararken direnç gösteren şeyleri yok etmesiyle oluştuğunu söyler. Anaximenes ise toprağın kendisinin hava, ateş ve nem nedeniyle dönemselsel olarak çıktığını; Archaelaus yeryüzünün oyluklarına inen rüzgârların havayı itmesi ve havanın dışarı çıkmaya çalışmasıyla depremlerin olduğunu söyler (Seneca, 2010, 93-98).

İslam dünyasında depremleri ampirik biçimde açıklamaya çalışan düşünürlerde Yunanlı filozofların argümanlarına sıkça başvurmuştur. Bunlardan biri olan Mutahhar el-Makdisi(ö. 996)'ye göre depremler doğadaki çeşitli reaksiyonlar sonucu oluşmaktadır:

...Depremlere gelince, bunlar çok çeşitlidir. Yeryüzü tabiatı icabı kurudur. Yağmur yağdığında yeryüzünü ıslatır ve güneş de vurunca yaş ve kuru buharlar oluşur. Yaş buhar yağmurların, kuru buhar da rüzgârların maddesidir. Buharlarda her zaman yukarı doğru yükselme (istidat) özelliği vardır. Yukarı doğru yükselen rüzgâr sert bir zemine rastlarsa yeryüzü sallanır; eğer yumuşak bir zemine rastlarsa depreme sebebiyet vermeden dışarı çıkar. Zemin sert ve taşlık bir yer, içindeki rüzgâr da hareket halinde ve çıkacak uygun bir yer de (menfez) bulamamışsa bazen yeri yarar ve çatlatır. Bu sebeple, bazen depremi takiben korkunç bir gürültü de duyulur. Bu gürültünün sebebi, yer kabuğunun içinde biriken buharın çıkış yerine çarpmasıdır. Bazen yeryüzü ters yüz olur. Bazen pınarlar ve sular ortaya çıkar her yeri kaplar. (Makdisi, el-Bed ve't-Tarih, s., 69; akt: Arslantaş, 2008, 39).

İbni Sina'da benzer şekilde depremlerin nedenini doğayla açıklar. Sina'ya göre göklerin etkisi altında oluşan, püskürme ve şiddetten başka hiçbir kaçış yolu olmadan yeryüzüne kilitlenen buharlar depremlere neden olur (Nasr, 1978, 241).

Avrupa'da depremleri yoğun olarak ampirik biçimde ele alma süreci ise modern dönemlerle başlar. Sismik açıdan diğer kıtalara oranla daha durağan bir dönem geçiren kıta Avrupası 1755 yılında Lizbon Depremi ile sarsılınca beraberinde birçok tartışmayı körükler. Aydınlanma dönemine denk geldiği için ilk "modern deprem" olarak nitelenen bu olay yalnızca Lizbon'u değil Avrupa'nın Ortaçağ'dan kalma

düşüncesini de sarsar. Londra, Paris ve Napoli'den sonra Avrupa'nın en zengin ve görkemli kenti olan Lizbon'da meydana gelen depremle birlikte kraliyet sarayı dâhil çok sayıda yapı yıkılır. Depremi neden olduğu yangınla birlikte yaklaşık 70 bin insan hayatını kaybederken evlerin üçte ikisi kullanılamaz hale gelir (Dynes, 1999: 3). Aynı zamanda Engizisyon'un büyük bir şehri olan Lizbon'da meydana gelen bu afet başta Rousseau ve Voltaire olmak üzere dönemin entelektüel camiası tarafından tartışmalara neden olur. Dönemin dini atmosferi etrafında yapılan tanrının gazabı, ahlaki yozlaşma gibi argümanlara karşılık Rousseau, kentsel düzen ve konut tipinin, sismik risk bölgesinde bulunan Lizbon'u zarar görmeye daha duyarlı hale getirdiğini söyler. Ayrıca yerleşim düzeninin kenti yangına duyarlı hale getirdiğini savunur. Rousseau'nun bu görüşleri daha ampirik bir insan-doğa ilişkisini öne çıkarırken aynı zamanda afetlere yol açan sosyal ve kültürel süreçlere vurguda bulunduğu için "zarar görebilirlik" kavramlaştırmasının ilk girişimi olarak kabul edilir (Dynes, 1999, 14).

2. Modern Dönemler: Hesaplanabilir ve Önlenebilir Bir Durum Olarak Afetler

Avrupa'da giderek kabul gören ampirik açıklama çabaları zamanla diğer toplumlara da sirayet etmeye başlar. Özellikle İstanbul depremlerinde büyük kayıplar yaşayan Osmanlı idarecileri Batı'nın bilim ve teknolojisinden yararlanma çabalarına girişirler. Osmanlı Arşivleri'nde bulunan ve Y. MTV. 80/123 numaralı evrakta 1878'de dönemin Londra Büyükelçisi, daha önceki yazışmalarda kendisinden talep edilen depremi önceden bilen bir teknolojinin olup olmadığıyla ilgili olarak yazdığı cevapta, böyle bir aletin olmadığı fakat depremin meydana geldiği andaki şiddeti ve yönünü bilen bir teknolojinin mevcut olduğunu, bununla ilgili ayrıntıları daha sonra göndereceğini söyler (Bardakçı, 2017). 1894 yılında İstanbul'da meydana gelen depremin ardından dönemin padişahı II. Abdülhamid, bir bilim ekibi oluşturarak depremin araştırılmasını ister. Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis ile İstanbul Rasathanesi Müdürü Coumbary ve yardımcısı Emil Lacoine'nin incelemeleri sonucunda bu rapor hazırlanır ve depremin tektonik nedenleri 15 Ağustos 1894 tarihinde Padişah'a sunulur (Sezer, 1996, 172). Bu çaba asırlarca metafizik süreçlerle izah edilemeyen depremlerin bilimsel olarak anlama, açıklama arzusu açısından önemlidir.

Nihai olarak kıta Avrupa'sında aydınlanmayla başlayan ve Lizbon Depremi'yle kamusal formasyona bürünen yeni insan-doğa anlayışı giderek batı dışı toplumlara da yayılır. 20. yüzyıla gelindiğinde pozitivizmin yaygınlaştırdığı yeni yaklaşımın etkisiyle toplum dahil neredeyse her şey formel bilimlerle ve determinist bir anlayışla tartışılmaya başlanır. Doğa "vahşi" ve tehlikeli bir yer (Thomas, 1991) olarak görüldüğünden bilim ve teknoloji aracıyla kontrol altına alınmaya çalışılır. Zihin dünyasındaki bu değişimler, metafizik süreçlerle açıklanan insan kontrolünün dışındaki doğa paradigmasından, ampirik süreçlerle izah edilen ve kontrol edilebilen doğa paradigmasına geçişi sağlar.

Rasyonel düzlemde oluşan bu ampirik paradigmayla deprem, sel, kuraklık gibi tehlikelerin yol açtığı felaketlerin suçlusu artık doğadır. Afetlerin baskın nedeni de bu doğal tehlikelere maruz kalmaktan başka bir şey olmadığına göre ortaya çıkan zarar ve kayıpları azaltmanın yolu başlangıçta fiziksel unsurları güçlendirmek, mühendislik hizmetlerini arttırmak olarak kabul görülür ve afetlerle mücadele politikaları da bu paradigma çerçevesinde geliştirilir (Hewitt, 1983, 5). Diğer bir ifadeyle bu dönemin çabaları mühendislik hizmetlerine yoğunlaşırken, afetle mücadele kaynakları da fiziksel unsurları güçlendirmeye aktarılır. Depremlerin şiddetini ölçmek üzere gezegenin etrafına sismik cihazlar yerleştirilir; mukavemet yeteneği güçlü yapı malzemeleri geliştirmeye yönelik fonlar oluşturulur. Nihayetinde 1980'lerin başına kadar bilim insanları ve politika yapıcılar felaketlere "aşırı doğa güçleri" olarak görüp buna göre başatme pratikleri geliştirirler (McEntire 2005, 209-12).

Tablo 1. Tarihi Süreç İçerisinde Afet Fikri ve Baş etme Pratikleri

Modern Öncesi Dönemler (Geleneksel Toplular)		Modern Dönemler (Modern Toplular)			
		Determenist Yaklaşım		Bütünsel Yaklaşım	
Tanım	Baş etme	Tanım	Baş etme	Tanım	Baş etme
Metafizik/Doğüstü	Dinsel Pratikler	Doğal Süreçler	Teknokratik Pratikler	Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Süreçler	Beşeri Kaynaklar
✓ Günahların sonucu ✓ Ahlaki yozlaşmanın bedeli ✓ Mistik bakış ✓ Uyarı ✓ Ceza	✓ Kadere boyun eğme ✓ İbadet ✓ Dua ✓ Pişmanlık	✓ Ampirik yöntem ✓ Rasyonel bakış	✓ Fiziksel unsurların güçlendirilmesi ✓ Teknolojik çözümler ✓ Afet sonrasına yoğunlaşma ✓ Merkezi, bürokratik müdahaleler	✓ Afet: Sosyal olgu ✓ Risk ✓ Risk Toplumu ✓ Zarar görülebilirlik ✓ Beşeri faktörler ✓ Disiplinlerarası bakış	✓ Afet öncesi, anı ve sonrasına bütünsel yaklaşım ✓ Toplumsal kapasiteyi geliştirme ✓ Toplumsal dayanışma vb. kültürel öğeler ✓ Toplum tabanlı yaklaşım ✓ Dirençlilik ✓ Esneklik ✓ Proaktif toplum ...

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fakat sismik cihazların yaygınlaşması veya fiziksel unsurların güçlendirilmesi zarar ve kayıpları azaltmaya yetmediği gibi doğayı suçlamanın da çözüm olmayacağı kısa süre zarfında anlaşılır. Bu tespit teknokratik çözümleri esas alan doğa odaklı, determenist paradigmanın artık yetmediği; afetlerin sosyal, kültürel ve ekonomik süreçlerle oluştuğu dolayısıyla zarar azaltma çalışmalarının da bu konseptte, insan odaklı geliştirilmesi gerektiği fikrini güçlendirmeye başlar.

3. Sosyolojik Bir Yaklaşım Doğru: Risk Toplumu ve Zarar Görebilirlik

İnsan odaklı yeni yaklaşım, gözleri doğadan insan eylemlerine çevirir. Özellikle Ohio State Üniversitesi bünyesinde kurulan Disaster Research Center (DRC) (Afer Araştırma Merkezi) bünyesinde Quarantelli ve Dynes'in araştırmaları ve afetin sosyal boyutuyla ilgili bir araya getirdikleri veriler, bu alandaki teorik tartışmaları zenginleştirmeye başlar (Drabek, McEntire, 2003: 97, 108). İlk örneği Prince(1920) Halifax Afeti'yle ilgili sosyal çalışması olmakla beraber Hewit (1983)'in risk, zarar görülebilirlik, kültür gibi kavramlar üzerinden afetleri açıklama çabaları; Beck (2011)'in düşünümsel (Reflexive) modernitenin etkileri olarak geliştirdiği "Risk Toplumu" kuramı ve Mileti (1999)'nin sosyal süreçlere atıfta bulunan yaklaşımı yeni tartışmalar başlatmıştır. Bu tartışmalardan özellikle Beck'in "Risk Toplumu" söylemi dikkatleri toplumsal süreçlere yoğunlaştırır.

3.1. Risk Toplumu

Afetlerle ilgili yeni tartışmalarda Ulrich Beck tarafından geliştirilen "Risk Toplumu" kuramı, gözleri geç dönem modernitenin neden olduğu bilim ve teknoloji ürünü risklere çevirmiştir. Beck'le beraber afet araştırmalarının odak noktasına yerleşen *risk* kavramı modern öncesi dönemlere ait bir kavram olsa da modern dünyayla beraber daha sık kullanılmıştır (Lupton, 1999, 5). Riskin geleneksel toplumlarda bir karşılığının olmamasına dikkat çeken Giddens, modern toplum bireyinin geleceğini dine, geleneğe veya metafizik süreçlere bırakmak yerine kendisinin belirlemeye çalıştığını söyler. Bu anlamda modern insan, tehlike ve risk olasılıklarını hesaplayarak, bilinmeyen süreçleri rasyonelleştirmeye çalışır (Giddens, 1994, 36-39). Bilinmeyen geleceğin istatistiksel olarak hesaplanması ve kontrol edilme süreci olarak tanımlayabileceğimiz risk, özellikle günümüz afet araştırmalarının önemli kavramlarından birini oluşturmaya başlar.

Beck'e göre yaşadığımız çağ, geçmişe oranla daha fazla risk barındırmaktadır. Çünkü artık doğa kaynaklı risklerden ziyade insan ürünü riskler dünyayı tehdit etmektedir. "Risk Toplumu" olarak kavramlaştırılan bu süreç, modern dünyanın ürettiği nükleer füzyon veya radyoaktif atıklar gibi tehditlerin giderek hesaplanamayacak düzeye varmasıdır (Beck, 2011). Beck'in geç dönem modernitenin faili olarak gördüğü risk toplumu söylemi, afetlerle ilgili perspektifi genişletmiştir.

Düşünürce göre toplumsal değışim, modern öncesi, klasik modern ve düşününsel (Reflexive) modernite olmak üzere üçe ayırır. Klasik modern dönemi, Aydınlanma ve sanayileşmenin ilk dönemlerine eş tutan düşünür, düşününsel moderniteyi ise endüstrileşmenin oluşturduğu tehditlere açık "risk toplumu"yla eş görür. Beck'e göre klasik sanayi toplumunda servet üretiminin "mantığı", risk üretiminin "mantığına" baskın durumdayken, risk toplumunda bu ilişki tersine dönmüştür (Beck, 2011, 13). Bilim ve teknolojiden kaynaklanan riskler artık lokal değil, küreselleşmiş durumdadır. Modernitenin ürettiği pek çok sorunla beraber özellikle risk olgusu onu düşününsel, yani kendi kendisini konu ve sorun haline getiren, diğer bir ifadeyle kendisiyle yüzleşen bir toplum özelliğine getirmiş bulunmaktadır (Beck, 2011, 22).

Modernitenin varılan düşününsel aşamasında, ileri endüstrileşmenin neden olduğu Çernobil nükleer kazası gibi görünmez, hesaplanması zor ve sigortalanması olanaksız risklerle ilgili endişelerini dile getiren Beck, doğa kaynaklı tehlikelerin neden olduğu risklere yazınında yer vermemiştir. Bunun temel nedeni düşünürün afet araştırmaları olarak bilinen yazını ihmal etmesi olabileceği (Yıldırım, 2008: 81) gibi, Batı toplumlarında özellikle kıta Avrupa'sında doğa kaynaklı risklerin yaşamı olumsuz etkileyebilecek çapta ve yoğunlukta olmamasından da kaynaklanmış olabilir. Fakat her ne sebep olursa olsun dünyanın farklı coğrafyalarında ölümlere neden olan ve ekonomik faaliyetleri sekteye uğratan başta depremler olmak üzere doğal tehlikelere karşı yerleşim birimlerinin oluşturduğu riskleri de "Risk Toplumu" bağlamında değerlendirebiliriz. Çünkü çoğunlukla bu risklerde Beck'in ifadesiyle toplumsal, ekonomik ve politik süreçler etkilidir.

3.2. Zarar Görebilirlik Tartışmaları

Beck'in teğet geçtiği doğal tehlikeler, günümüz afet tartışmalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kuraklıktan, sismik risklere, sel tehlikesinden toprak kayması ve fırtınalara kadar birçok tehlike günümüzde hala dünya nüfusunun önemli bir kısmını tehdit etmeye devam etmektedir. Başlangıçta doğa merkezli determenist afet tartışmalarına karşın sosyal bilimlerin de işe koyulması ve afetlerin toplumsal süreçlerle açıklanması zarar görebilirlik etrafında yeni bir paradigmanın oluşmasını sağlamıştır. Oluşan bu yeni yaklaşım, afet süreçlerinin sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve çevresel faktörlerin ürünü olduğunu savunmaktadır. Kontrolsüz kentleşme, kaynaklara ulaşım ve servet dağılımındaki eşitsizlik, yaş, cinsiyet ve etnik faktörler gibi bir dizi sosyoekonomik değişken, bireylerin afetlerden zarar görme oranlarını direkt veya dolaylı olarak etkiler. Dolaysıyla afetlerin oluşumu ve meydana gelen kayıpların faili doğadan ziyade sosyal, siyasal ve ekonomik süreçlerdir (Cannon, 1994; Dynes, Drabek 1994; Dombrowsky, 1995; Bankoff, 2001; Perry, Quarantelly, 2005; Hewitt, 2009).

Hızlı ve kontrolsüz kentleşme sonucunda büyümüş kentler ve bu kentlerdeki yetersiz altyapı ile dayanıksız konut stokları, bu konut tiplerinde barınan sosyoekonomik açıdan kırılgan nüfus katmanları, zarar görebilir özellikleri nedeniyle doğa kaynaklı tehlikeler karşısında birer risk toplumdurlar. Hızlı ve kontrolsüz kentleşmeyle beraber risklere açık, kırılgan bir hal alan toplumlar, ekonomik dalgalanmalar ve artan nüfus oranlarıyla daha da kırılgan bir hale gelebilmektedirler. Bilgin tarafından "bedelsiz modernleşme" olarak kavramlaştırılan ve toplumların kentin ortak donatılarına herhangi bir yatırım yapmadan, yalnızca konut üretimiyle kentleşeceğini varsayan anlayışı günümüzde gelişmekte olan toplumları risklere açık bir hale getirmiş bulunmaktadır (Bilgin, 1999, 355). Ayrıca doğru düzgün yapı kontrol mekanizmasından geçmemiş, yeterli mühendislik hizmetlerinin almadan kaçak yollarla imal edilmiş konut stoklarında barınan kitleler, bu anlamda risk toplumunun gönülsüz müdavimleridirler. Sonuçta günümüz toplumları, insan eliyle üretilmiş çeşitli teknolojik tehlikelerin yarattığı riskler karşısında olduğu kadar doğadan kaynaklanan tehlikelere karşı savunmasız özellikleri nedeniyle birer risk toplumdurlar ve zarar görebilir özelliktedirler.

Afetleri zarar görebilirlik üzerinden tartışan ve işin içine toplumsal süreçleri katarak savunma hattını doğada değil de toplumsal alanda kuran yeni paradigma, birçok açıdan eski determenist paradigmadan ayrılmış bulunmaktadır. Afetlerle ilgili eski yaklaşımlar tehlikenin fiziksel süreçleri üzerine yoğunlaşırken yeni yaklaşım, sosyoekonomik ve politik süreçler üzerinde yoğunlaşır. Önceki yaklaşım yönetim tarzı, hiyerarşiler ve yetkililer aracılığıyla problem çözmeyi vurgularken, çağdaş zarar görebilirlik yaklaşımı ademi merkezietçi bir görünümü vurgular. Topluluğa dayalı problem çözmeyi içerir. Benzer şekilde eski yaklaşım tehlide cevap vermek için teknoloji, mühendislik ve bilim kullanarak fiziksel hasarı azaltmayı hedeflerken yeni yaklaşım, tehlide cevap vermek için yerel bilgi ağları, hayal gücü ve yaratıcılığı kullanır, kişilerin sosyal açıdan kırılganlığı azaltmayı hedefler. Eski yaklaşımın genel felsefi görüşü faydacıdır ve doğanın fethini ister. Günümüzdeki zarar görebilirlik yaklaşımlarının genel felsefesi ise savunmasızlığı azaltmak ve doğayla uyumlu yaşamaktır (Thomas, vd., 2013, 4). Sosyal, ekonomik, kültür gibi beşeri öğeleri merkeze alan yeni yaklaşım, zarar görmeye yatkın yapı, insan ve kültür öğelerini önceden

tespit edip güçlendirmeyi amaç edinir; afetlerden doğan kayıpları en aza indirmek için disiplinler arası bir koordinasyonu ve bütünsel bir yaklaşımı savunur.

Yeni yaklaşımın geliştirdiği argümanlar ile Beck'in "risk toplumu" söylemi birçok açıdan örtüşmektedir. Beck, riskin eşit dağıtılmadığını, servetin tepede riskin ise tabanda yayıldığını söylerken (Beck, 2011: 47) benzer şekilde afetle ilgili yeni yaklaşımlar da afetlerden toplumun farklı düzeylerde etkilendiğini özellikle dar gelirli ailelerin ve dezavantajlı grupların daha kırılgan olduğunu söylemektedirler. Beck, gelişen endüstrinin imal ettiği risklere odaklanırken, afetle ilgili yeni yaklaşımlar, modernleşme pratiğinin bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan çarpık kentleşme, servet dağılımındaki eşitsizlik, kaynaklara ulaşımındaki adaletsizlik, göçmenlik durumu gibi değişkenler nispetinde zarar görülebilirlik durumlarına odaklanmaktadır (UN/ISDR, 2004, 16; Hewitt, 2009, 6). Beck'in ifadesiyle servet dağılımındaki eşitsizliğin bir benzeri risk ve zarar görme dağılımında da görülmektedir. Bu söylem afetleri önlemeyle ilgili geliştirilen yeni zarar görülebilirlik yaklaşımıyla örtüşmektedir. Çünkü afetleri sosyal bağlamda değerlendiren yeni yaklaşımlar, meydana gelen bir depremin ardından toplumun gelir durumları, eğitim düzeyleri, cinsiyet ve yaş özellikleri, sağlık güvenceleri ve acil akut durumdan kurtulma kabiliyetleri nispetinde farklı şekilde etkilendiklerini öne sürmektedirler.

Günümüzde zarar görülebilirlik bağlamında yürütülen tartışmalarla birlikte afetlerin hangi sosyal, ekonomik ve politik süreçlerin sonucu meydana geldiğine dair önemli bir literatür oluşmuş bulunmaktadır. Afet bilimciler geliştirdikleri model ve endeksler ile afetlerin nedenlerini ve çözüm önerilerini yeni yaklaşım ve tartışmalarla sürekli geliştirmektedirler.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Depremler tarih boyunca insanların canlarına ve birikimlerine kast eden en önemli tehlikelerden biri ola gelmiştir. Beklenmedik bir anda meydana gelen bu tehlike, kısa süre zarfında yerleşim birimlerini yerle bir etmekle kalmamış aynı zamanda binlerce insanın yaşamını yitirmesine veya sakat kalmasına neden olmuştur. Günümüzde hala bir ürküntü kaynağı olan bu tehlike, tarihi süreç içerisinde farklı şekillerde anlamlandırılıp açıklanmaya çalışılmıştır. Geçmişten bugüne depremlerin anlamlandırma ve başatme pratiklerine bakıldığında, modern dönemlerle birlikte önemli bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Modern öncesi dönemlerde depremler genellikle çeşitli söylenceler etrafında açıklandığı görülmüştür. Semavi dinler öncesinde çeşitli mitolojik süreçlerle açıklanan depremler, semavi dinlerle birlikte metafiziksel bir boyut kazanmıştır. Her ne kadar antik yunan filozofları tarafından depremler doğal süreçlerle açıklanmaya çalışılmış olsa da gerek Hristiyan gerekse de İslam kaynaklarında depremler yaratıcının bir uyarısı veya günahların bedeli olarak algılandığı gözlenmektedir. Bu dönemin yaygın inancına göre bu tehlikenin bertaraf edilmesinin yolu dua, ibadet, adak veya kurban kesmekten geçer. Bunun örneklerine hem Bizans hem de İslam kaynaklarında sıkça rastlanmaktadır. Yüzyıllar boyunca depremleri doğaüstü süreçlerle açıklama biçiminin özellikle modern zamanlarla birlikte değişmeye başladığı görülmektedir. Özellikle 1755 Lizbon Depremi ile ilgili tartışmalar bize bunun ipuçlarını sunmaktadır. İlk modern deprem olarak da nitelendirilen 1755 Lizbon Depremi, bu tehlikenin rasyonel bir biçimde algılanması ve minvalde başatme pratiklerinin geliştirilmesinde düşünsel bir devrimin olanaklarını oluşturmuştur. Lizbon Depremi'nin katastrofik sonuçları dönemin düşünürlerini metafizik süreçlerden ziyade maddi nedenler üzerinde yoğunlaşmaya itmiştir. Bu döneme özellikle Voltaire ile Rousseau'nun tartışmaları damga vurmuştur.

Aydınlanmayla birlikte rasyonelleşen dünya algısı beraberinde depremlerin ampirik süreçlerle açıklanmasını hızlandırmıştır. Özellikle yerbilimlerinin gelişmesiyle beraber depremlerin doğal süreçlerin ürünü olduğu kabul edilmiştir. Bu tehlikenin, yer katmanlarında meydana gelen aktivitenin bir sonucu olarak açıklanma çabası beraberinde rasyonel başatme pratiklerini de geliştirmiştir. Bu çerçevede sismik hareketliliği ölçecek cihazlar geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Depremlerin neden olduğu kayıp ve zararları azaltmak için de mukavemet yeteneği yüksek yapılar imal edilmiş; çeşitli bürokratik, teknokratik önlemlere başvurulmuştur. Doğa bilimlerinin egemenliğinde sosyal bilimlerin dışardan izlediği bu süreçte teknokratik önlemlerin yeterli olmadığı gözlenmiş olacak ki kayıp ve zararların oluşmasında sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi daha yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle Ulrich Beck'in "risk toplumu" söylemi, dikkatleri toplumsal alana çevirmiştir. Düşünür her ne kadar imal edilmiş endüstriyel risklere dikkat çekmiş olsa da, hızlı ve plansız kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan kırılgan kentler, bu kentlerde yaşama tutunmaya çalışan yoksul, göçmen, işsiz vb. zarar görülebilir unsurlar afetlerle ilgili tartışmaları sosyal bilimlerin alanına taşımıştır. Sosyal bilimlerin özellikle de Sosyoloji biliminin tartışmaya dahil olmasıyla birlikte aslında deprem tehlikesinin kendi başına afet olmadığı, kırılgan sosyal ve ekonomik

süreçlerle bu tehlikenin yerleşim birimlerinde kayıp ve zararlara neden olduğu diğer bir ifadeyle afete dönüştüğü kabul edilmiştir.

Günümüzde zarar görebilirlik tartışmaları olarak da kabul edilen afetlerle ilgili bu yeni yaklaşım, özellikle kırılma varlık ve yapıları dikkat çekmektedir. Bu görüşe göre risk yalnızca depremlerden oluşmaz; şiddeti ve/veya büyüklüğü nispetinde depremlerin yanı sıra zarar görebilir fiziksel, sosyal ve ekonomik yapılar afet riskini arttırmaktadır. Nitekim benzer şiddetteki depremlere maruz kalmalarına rağmen bazı yerleşim birimlerinin diğerlerine oranla çok daha fazla kayıp yaşaması, zarar görebilir unsurlarla açıklanabilir. Zarar görebilirlik tartışmalarının zenginleşmesiyle birlikte savunma hattını doğadan toplumsal alana çekilmesi beraberinde kırılma insan, yapı ve çevresel koşullara dikkatleri arttırmış bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre kırılma yapı ve unsurlar önceden tespit edilip güçlendirilirse, kayıp ve zararlar asgari düzeye çekilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslantay, N. (2003). *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri: İlk On Asrında (n. IX/m. VII-XVI. yüzyıllar)*. (Vol. 50), İstanbul: Gelenek Yay.
- Bankoff, G. (2001). Rendering the World Unsafe: Vulnerability as Western Discourse. *Disasters*, 25(1): 20.
- Bardakçı, M. (2017, Haziran 18). İşte, Türkiye'nin Tam Beş Asır Önce Yazılmış İlk Deprem Hasarı Raporu. *Habertürk Gazetesi*.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumı: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. K. Özdoğan, B. Doğan), İstanbul: İthaki.
- Bilgin, İ. (1999). Bedelsiz Modernleşme. *Coğito (Deprem Özel Sayısı)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:20: 72-87.
- Bilik, M.B. (2019) *Kent ve Afet: Depremler Açısından Van Kent Merkezinin Zarar Görebilirliği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Cannon, T. (1994). Vulnerability Analysis And The Explanation Of 'Natural' disasters. *Disasters, Development And Environment*, 13-30.
- Dombrowsky, W.R. (1995). Again and again: Is a Disasters What We Call "Disaster"? Some Conceptual Notes on Conceptualizing the Object of Disaster Sociology. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, Vol. 13, No. 3, 241-254.
- Dynes, R. R. ve T. E. Drabek (1994). The Structure of Disaster Research: Its Policy and Disciplinary Implication. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 12: 5-23.
- Dynes, R. R. (1999). The Dialogue Between Voltaire and Rousseau on the Lisbon Earthquake: The Emergence of a Social Science View. *International Journal of Mass Emergencies And Disasters*, 18(1), 97-115.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Hewitt, K. (1983). *Interpretations of Calamity from the Viewpoint of Human Ecology*. Boston: Allen & Unwin.
- Hewitt, K. (2009). Culture and risk: Understanding the Sociocultural Settings That Influence Risk From Natural Hazards. Global E-Conference on Culture and Risk. *International Centre for Integrated Mountain Development (ICIMOD)*.
- İmam es-Suyuti. (2011). *Kâinatın Sırları*. 1. Baskı, İstanbul: Mercan Kitap.
- Kasapoğlu, A. ve Ecevit, M. (2001). *Deprem Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Köse, A. ve Küçükcan, T. (2006), *Deprem ve Din*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Lupton, D. (Ed.). (1999). *Risk And Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives*. Cambridge University Press.
- McEntire, D.A. (2005). Why Vulnerability Matters: Exploring the Merit of an Inclusive Disaster Reduction Concept. *Disaster Prevention and Management*, 14,2: 209.
- Nasr, S. H. (1978). *Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*. Londra: Thames&Hudson.
- Perry, R. W., & Quarantelli, E. L. (2005). *What is a disaster?: New answers to old questions*. H. Rodríguez, E. L. Quarantelli, & R. R. Dynes (Eds.). *Handbook of Disaster Research*. New York: Springer. 1-16.
- Seneca, L. A. (2010). *Natural Questions*. Chicago ve Londra: University of Chicago Press.
- Sezer, H. (1996). 1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29 Cilt: 18.
- Thomas, D. S., Phillips, B. D., Lovekamp, W. E., & Fothergill, A. (2013). *Social Vulnerability to Disasters*. (Second Edition). Boca Raton, Londra, New York: CRC Press.
- Thomas, K. (1991). *Man and The Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800*. Londra: Penguin UK.
- UN/ISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). (2004). *Living with Risk: A Global Review of Disaster Reduction Initiatives, United Nations International Strategy for Disaster Reduction Secretariat*, Geneva, Switzerland.
- Vercleyen, F. (1997). Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde. Etkisi (Çev: F. Ş. Arık). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 299-317.
- Yıldırım, E. (2008). Risk Toplumunda (Depremle) Yaşamak. *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, 3(1), 75-85.